

УТОПИЧНИ БЪЛГАРИИ: ЛИТЕРАТУРНИ ПРОЕКТИ И ПОЛИТИКА

ЛИТЕРАТУРА И КОНСПИРАЦИЯ. ЧАСТ 1: ДИЛЕМАТА ЗА УБИЙСТВОТО НА КНЯЗ ФЕРДИНАНД В ДНЕВНИКА НА СВЕТОСЛАВ МИЛАРОВ. ЛОГИКА НА КОЛЕБАНИЕТО

Александра Устамитева, Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Сирма Данова (научен ръководител)

Името на Светослав Миларов е почти напълно непознато днес. В този текст ще отделим внимание на неговия политически дневник, който му струва живота. В него, обръщайки се към себе си, Миларов прави анализ на собствената си раздвоеност.

Личността му е изключително интересна и деятелна. В литературата оценките за него са противоречиви. Възрожденският писател и публицист Любен Каравелов го обявява за турски шпионин, оръдие на Христо Арнаудов¹, който го използва като провокатор, а след това го предава на полицията. Захари Стоянов – автор на знаменитите „Записки по българските въстания“ – преповтаря казаното от Каравелов. За историографа Стоян Заимов Миларов не е шпионин, а активен участник в българското революционно движение. Константин Иречек – чешки историк и български политик – отбелязва мегаломанските му настроения, граничещи с лудост². За д-р Кръстев – създателя на модернистичния кръг „Мисъл“ – Миларов е личност с анархистично бунтарство, болезнена чувствителност и пълна неспособност за действие. (Кръстев 1897: 97-98).

Житейският път на Светослав Миларов води началото си от 24 април 1850 г., когато се ражда в Цариград в семейството на Никола Сапунов, за когото се знае, че е бил занаятчия и участник в борбата за църковна независимост. Образованието му свързваме с френския католически колеж в Цариград, а след това той продължава да учи като стипендиант в гимназията в Загреб под покровителството на хърватския епископ Йосиф Щросмайер. Престава да учи в шести клас, за да се включи във Втората българска легия – формация, обучаваща се в Белград в периода 1867-1868 г. с цел повдигане на освободително въстание на българите в пределите на Османската империя. Организирането на такава легия се случва с дипломатическата и финансовата помощ на Русия, а българските четници биват обучавани от офицери от белградската артилерийска школа. С промяна на политиката на Сърбия за провеждане на военни приготовления легията се разпуска и голяма част от участниците в нея пренасят делото си в Румъния. След разтурването на легията Светослав Миларов отива в Босна при митрополит Дионисий. Там работи известно време като учител в град Белина. След Босна младият Светослав се завръща в Цариград, където се включва в редактирането на вестник „Македония“ заедно с Петко Славейков.

След като турските власти откриват негови писма с политическо съдържание, Миларов бива заловен в Цариград, арестуван и осъден на затвор в Цариградската тъмница през 1870 година. Там той пише своята драма в стихове „Паданието на Цариград“, статията „Двете касти и двете власти“ със съдействието на П. Р. Славейков, заради която вестник „Македония“ бива забранен. Две години по-късно Миларов

¹ Христо Арнаудов е български революционер, войвода на Вътрешната македоно-одринска революционна организация.

² Срв. мненията на Л. Каравелов, З. Стоянов, Ст. Заимов, К. Иречек в: Аретов 2013.

успява да избяга от Цариградския затвор в Одеса с помощта на руското посолство. Преживяванията му са описани в „Спомени от Цариградските тъмници“ (1881).

Миларов владее няколко езика: освен български и турски, той умее да борави и с френски, немски, гръцки и сърбохърватски език.

През 1875 г. се завръща в Загреб, за да завърши гимназия и започва да учи право. По време на Априлското въстание от 1876 г. е в Браила и редактира в. „Възраждане“. През Руско-турската освободителна война е преводач във Втора армия и се сражава в боевете при Плевен, за което по-късно бива удостоен с орден „Свети Станислав“ III степен.

След Освобождението организира завръщането на заточените българи. Освен като юрист се изявява и като журналист във вестниците „Марица“ (Пловдив), „Български лев“ (Търново, 1879), „Независимост“ и „София“ (София, 1881). Създава вестник „Клепало“, в който пише сатири, файлетони и есета. Светослав Миларов се занимава и с учителстване в този период. Също така участва активно в политическия живот и се бори за своите политически интереси, става член на Либералната партия.

С идването на власт на Стефан Стамболов след Съединението (1885 г.) Миларов е арестуван, но успява да избяга и обикаля три години из Сърбия, Румъния и Русия. Включва се в борбата срещу режима на Стамболов заедно с българските емигранти в Букурещ и сътрудничи на вестник „Деветий август“, като същевременно издава и в. „Деветнайстий февруари“. В края на осемдесетте години емигрира в Одеса, където се замисля заговор за покушение на княз Фердинанд и министър-председател Стефан Стамболов, като през цялото време си води подробен политически дневник.

Получил разрешение да се завърне в България през април 1889, година след обявената амнистия, Светослав Миларов, заедно със свои съмишленици, на няколко пъти успява да проследи княз Фердинанд, но никога не стреля и скоро дори се отказва от целия замисъл. Почти веднага писателят е интерниран в Карнобат, където пише своята философска поема „Небесният преврат“, която остава незавършена.

На 15 март 1891 г. няколко съзаклятници, които нямат нищо общо с Миларов, организират атентат срещу Стефан Стамболов. Това се случва близо до Градската градина, където вместо Стамболов куршумите улучват тогавашния министър на финансите Христо Белчев. Това събитие естествено допринася за яростта на министър-председателя и той лично поема разследване.

След като през май същата година Александър Пенков от Сливен съобщава на околийския началник за съществуването на заговор за покушение над Стамболов, срещу Светослав Миларов е заведено дело, като предварително е извършен обиск в дома му. Полицията открива няколко компрометиращи писма, в които се проследява план за убийство на княз Фердинанд. Най-интересният документ обаче си остава политическият дневник, който Миларов си води през зимата на 1889 г. В него съдът открива сведения за събранията, които се организират, за участниците, които полагат клетва в името на България, че са готови да жертват „живота си и всичко мило и драго на този свят, за да махнем от тоя свят Фердинанд Кобургски, или който подобен би го наследил, и че за постигането на тая цел ний се поверяваме безусловно на Светослав Миларов, когото избираме за наш водач...“³

Оцеляват 61 листове от дневника, които проследяват събитията около заговора от 25 януари до 18 февруари 1889 г. Знае се, че последните страници от дневника са откъснати, но не е известно от кого. Също така е известно, че Светослав Миларов поверява дневника на свой другар, в случай че го убият, да се предаде на майка му.

³ Миларов, С. „Процесът срещу Светосла Миларов“ (Миларов 2003: 103).

След началото на съдебния процес Миларов е призован да се признае за виновен по три точки: че е в споразумение с руското правителство извършва съзаклятие за убийството на княз Фердинанд и накрая – във въоръжаване и подбуждане към смущения в държавния строй и убийства други свои съграждани. Подсъдимият отрича виновността си по всички параграфи. Неговият адвокат д-р К. Помянов призовава съда да признае невинността на Светослав Миларов, като привежда аргумента, че той не е престъпник, той е „един патриот, един идеалист, един фантазьор“⁴. Въпреки усилията на обвиняемия и неговия защитник Светослав Миларов е осъден на смърт чрез обесване. На 15 юли 1892 г. в двора на Черната джамия (днес храм „Св. Седмочисленици“) Миларов е обесен заедно с трима други. Той е един от първите автори в нова България, осъдени на смърт заради текст⁵.

В първите страници на своя политически дневник Миларов разказва за случилото се преди започването на дневника. От тях придобиваме представа за предишни дневници на автора, един от които е именно след бягството му от Цариградската тъмница – важен момент от житейския му път, за който ще разказва в своите „Спомени от цариградските тъмници“, публикувани през 1881 г. В началото е въведен и образът на Лапчо, алтер его на самия Миларов. Подобно обръщение към себе си наподобява философско размишление в духа на старогръцката диатриба – диалог с въображаем опонент, реализиран в улични условия. Дневникът е форма на интериоризация, от която публиката е отпаднала. Разказвачът признава, че в последните години се е поддавал на низости и терзания, както и че е склонен към съзаклятие. От самото начало Миларов е против царската власт и по-точно Александър Батенберг. Той споделя за ожесточената борба, която води срещу политиката на княза и неговите наследници.

Изключително важно е, че авторът на дневника не се характеризира като палач, а преимуществено като жертва: „Ето все какви ползи ще има от делото ти, Лапчо, и аз напълно одобрявам решението ти да се самопожертваш“ (Цит. съч., с. 76). Въпреки това той никога не е подхождал със злост, нито с коварство. Безстрашен и отдаден на другите, целта му е да се жертва за делото, едно своеобразно родолюбие и непоносимост към външния наместник (противоречиво спрямо факта, че е непоправим русофил). Светослав Миларов оправдава своята ненавист към неприятеля тъкмо защото изобличава неговата подлост и коварство. Все пак, както бихме могли да проследим, той ще напише, че не знае да презира. Без да го заявява директно, разказвачият дели себе си на личност в политиката и личност сама по себе си. Миларов е активен участник в обществения живот, привърженик на една идея, която безпрекословно преследва. Всичко това е идея, но такава, която не е изпълнила цялото му съществуване. Преди всичко той си остава човек със слабости, но тук ние разбираме, че той е личност нестабилна, склонна на колебания и това именно може да ни подсказва и неспособността му да предприеме каквото и да е зло деяние. Все пак не можем да отречем лекотата, с която разказва за себе си.

По-нататък ще сподели за отдадеността към България, за която е рискувал и е готов да жертва себе си. Сетне става въпрос за изготвянето на бомби, с които да убие княз Фердинанд, и това е началото на наратива за въображаемото покушение над Короната. „Дневникът е написан по такъв начин, щото да се прочете в него обрисовката на Св. Миларов – като политическа личност, всецяло предадена на идеята за едно коренно държавно променение, за възвръщането политическото положение на отечеството ни на 10 години назад от пътя на естественото му саморазвитие.“⁶

⁴ Миларов, С. „Из речта на д-р К. Помянов – защитник на Светослав Миларов“ (Миларов 2003: 106).

⁵ Миларов, С. „Светослав Миларов - праведният съзаклятник“. Цит. съч., с. 9-11.

⁶ Миларов, С. „Процесът срещу Светослав Миларов. Цит. съч., с. 101.

Именно в последователността на описанията по напредъка на делото личи реалната личност на Светослав Миларов. Авторът изпитва умора от лекомислието и от общуването си с хора, които не носят смисъл, лута се и не успява да се захване здраво за една идея. „По-често да самувам и да мисля за премеждието“ (Цит. съч., с. 38). В тези му разсъждения личи нуждата от екзистенциална усамотеност, от проникване в душата, изгубена сред хаоса на обществото, изморена от преследването на идеи. Ясно виждаме и необходимост от осмисляне на замисленото, на последиците. Именно в диалозите с Лапчо осъзнаваме дълбочината на случващото се в душата на Миларов. За него мисълта за самоубийство му се вижда по-реална, отколкото тази за убийството. Лапчо не изпитва страх от собсвената си смърт. Светослав Миларов признава склонността си към мисли за самоубийство, но не героично, а страхливо, белязано от непризнато, скрито чувство за всеобвземаша душевна самота. „Във всеки случай ти си сигурен, т.е. можеш да си сигурен, че няма да те бесят, т.е. няма да допуснеш да дойде дотам“ (Цит. съч., с. 10). Тези думи звучат като самосбъдващо се пророчество, след като знаем реалната съдба на автора.

Забележителният психологически портрет на д-р Кр. Кръстев споделя същото впечатление от словоизлиянията и признанията на Светослав Миларов. „Най-големият въпрос е бил ли е той, по своя натюрел, способен за подобна деятелност, или то е било само едно от ония увлечения, ония самоизмами, които си налафат идеални натури, жадни да реализират своите блянове, да принесат в жертва своята душа, своя живот, убедени, че тая жертва вече е достатъчна да възвиси света, тъй както възвисява тях.“ (Кръстев 1897: 98) Критикът мисли дневника на Миларов не като политически, а като изповед на една душа. За него това не е изложение на делата на един политик, а душевна картина на един поет, способен на безпощаден самоанализ. Кръстьо Кръстев отбелязва жестокостта, на която е способен към себе си писателят, сложно обвързана с високото му самомнение. Трябва да признаем – на Миларов не му липсва гордост, но най-хубавите места, споделя критикът, са именно изображенията на колебанието, мъкмата, които измъчват душата на поета. „Ние не знаем има ли в историята втори подобен пример: осъждане на смърт за заговори, реализирани на книга...“ (Цит. съч., с. 38) е една от опорните точки в разсъжденията на Кръстев. Чрез психологически анализ той се стреми именно към доказването на неспособността на Светослав Миларов за политическо или каквото и да е убийство. В обвинителния акт на делото срещу него се казва, че Лапчо е материалната страна на Миларов, която го увлича в подобни цели, но както Кр. Кръстев правилно ще отбележи, въобразеният Лапчо е нищо друго освен истинската природа на Светослав Миларов, неговата естествена страна, която е под прицелите на Умът и Разумът, чиято цел е да убеди Лапчо в правдивостта на убийството. В Лапчо се разкрива именно детското, невинното у Миларов, неспособно да убие дори муха, комуто всичко насилствено е отблъскващо, а ум-разумът е именно Рациото, излагащо студената логика на желанието за такова убийство. В разума виждаме отрицанието на живота, зрялостта, от която се опитва да избяга сякаш авторът, но и противоречивия морал, който задължава личността да се жертва в името на благо на обществото.

Реалността е именно такава – скоро след като изоставя и дневник, и идея за заговор, за извършване на убийство, Светослав Миларов става жертва на печалните последиствия около убийството на финансовия министър Христо Белчев, който бива объркан за Стамболов, а Миларов няма нищо общо с това деяние, но материалното доказателство в лицето на Дневника и някои писма е налице и писателят увисва на бесилото. Кр. Кръстев ще сравни този исторически момент с обесването на най-големия герой на България Васил Левски, ще изравни значимостта на тези две събития, като по този начин ще изобличи България на неговото съвремие, която 19 години след

като турската власт осъжда Левски ще направи същото с един поет, сходен по своите идеали с Аполостола. Критикът не скрива своето разочарование, своята печал по погубването на един живот, отнет нечестно. В последните си дни, по време на делото, Миларов ще сподели, че вече чувства дневника си далечен, че той е обвит в мъгла, което може само да ни докаже още повече откровението на този непостоянен човек, който се чувства напълно далечен от това свое аз, писало тези съдбовни страници: „Само това зная от дневника, че е ясно изобразен вътрешният, моят мир и характер, и ако това е така, не ме е срам да изляза с него пред целия свят, и че той ми е най-добрата защита“ (Миларов 2003: 108).

Във все още нестабилния пантеон на българските герои Кръстев ще постави Миларов и до Христо Ботев, за да очертае два полюса на жертвеността:

Христо Ботев и Светослав Миларов са двата крайни полюса в досегашното развитие на българския дух. Единият – мъжествена, почти сурова натура, крайно импулсивна и във висша степен деятелна, натура, в която всяка дума е дело; другият – женствена, нежна до болезненост натура, всичкото величие на която лежи в дълбината и силата на чувствата, които са му изпълняли и поглъщали цялото му битие. (Кръстев 1897: 97)

Общото между фигурите на Христо Ботев и Светослав Миларов се корени в анархистичната чувствителност. Анархизмът е суровина на модерното жертвоприношение. Всъщност този текст е много повече от дневник, той е документ за отношението между политическо и приватно, както и за смяната на предмодерната етика с нов тип писане, основано на авторефлексивността.

Редица текстове на Кръстев са посветени на Фердинанд. След убийството на Стамболов князът е в абсолютно самовластие. Важен акцент в анализите на Кръстев е привиждането на Фердинанд като гост в българския дворец⁷. Години по-късно едно парче на Ъпсурт ще каже по повод на управлението на династическия потомък на княз Фердинанд – Симеон II – *Защо ме управлява гостенин???* („Поп фолк“, 2003).

При Кръстев се улавя сянката на някаква висока представа за монархическата идея като несводима до българската история. Монархизмът е приемлива форма на управление само ако владетелят е съреден на римския император философ Марк Аврелий. Много интересна е фиксацията във фигурата на Марк Аврелий от времето на ранния български модернизъм (вж. Данова 2018: 52-68).

В този смисъл дневникът на Миларов показва, че конспирацията срещу Короната е продукт едновременно на анархистично въображение и на тотална невъзможност за действие. Този разрыв между слово и действие превръща Светослав Миларов в трагична фигура, която все още – въпреки мартирологичните усилия на д-р Кръстев и в по-ново време на редактора Петър Величков – е извън „тесния пантеон“⁸ на българските герои.

Цитирана литература

Аретов 2013: Аретов, Н. Къде е родината? Казусът Светослав Миларов. // *Блогът на Николай Аретов*: <<https://aretov.queenmab.eu/archives/revival/208-where-is-the-motherland.html>>, достъпно от 17.12.2013.

Данова 2018: Данова, С. Марк Аврелий и българската краевековна модерност. // *П.П. Славейков, д-р К. Кръстев, Стоян Михайловски. Литература и социален опит*. Съст. Б. Пенчев, С. Данова, Н. Стоянова, К. Йорданова. София, 52-68, 2018.

⁷ Вж. книгата с публицистика на д-р К. Кръстев „Злочестините на България“ (Кръстев 2016)

⁸ Тезата за тесния пантеон принадлежи на Мария Тодорова. Вж. Тодорова 2009: 405.

Кръстев 1897: Кръстев, К. Светослав Миларов и неговият политически дневник (Психологически ескиз). // *Мисъл*, 1897, № 2, 97-109.

Кръстев 2016: Кръстев, К. *Злочестините на България*. Публицистика. Съст. Петър Трендафилов. София, 2016.

Миларов 2003: Миларов, С. *Небесният преврат*. Политически дневник, писма, статии, кроежи. София. Съст. Петър Величков, Факел, 2003.

Тодорова 2009: Тодорова, М. *Живият архив на Васил Левски и създаването на един национален герой*. София, 2009.